

Csaba László

Válaszúton a magyar gazdaság

A magyar gazdaság jelenlegi helyzetét alapvetően meghatározza a valóságban megfigyelhető folyamatok és a róluk szóló közbeszéd közt létrejött szakadék. Miközben a nagy pártok programjai kivétel nélkül az állami újraelosztás – és így értelemszerűen az államháztartási kiadások – dinamikus bővülésére épülnek, és ezért évről-évre gyorsuló gazdasági növekedést feltételeznek, a reálfolyamatokban markáns lassulási trend érvényesül.

Míg a jobbközép erők sosem tettek le a nyilvánosság előtt a 7%-os növekedés ígéretéről, a balközép kormány 2002 augusztusi középtávú programja 2006-ra akár 6,5%-ra gyorsuló növekedést is elképzelhetőnek vélt (az EU-nak is átadott középtávú – PEP – programban), és ezen a 2003 szeptemberi dokumentum sem változtatott (csak egy évvel későbbre várja ugyanazt). A valóságban a gazdasági növekedés 2000-ben tetőzött 5,2%-kal, amit 2001-ben 3,8%, 2002-ben – a KSH módosított, kvázi-végleges adatai szerint – 3,5%-os, majd 2003-ban – előzetes adatok szerint – a legfeljebb 2,9%-os növekedés követett. Feltéve, hogy 2004-ben az MNB által előre jelzett 3,2%-os növekedés valósul meg, szembetűnő, hogy a gazdasági teljesítmény növekménye legfeljebb a fele annak, amire a nagyszabású, főképp vagy kizárólag társadalompolitikai ihletésű elosztási tervek épültek és épülnek jelenleg is. Mivel a gazdaság szerkezeti okok és gazdaságpolitikai hibák miatt lassul, míg a várakozások gyorsulást várnak, a kettő közti szakadék áthidalhatatlan.

A növekedés lelassulása közvetlen összefüggésbe hozható a kiviteli teljesítmény leromlásával. Míg a magyar kivitel 1997-ben még 26,4%-kal, 1998-ban 16,7%-kal, 1999-ben 13,1%-kal és 2000-ben ismét 21,1%-kal, azaz rendkívüli mértékben és a nemzetközi átlagot többszörösen meghaladó ütemben bővült, ez 2001-től más irányt vett. 2001-ben már csak 9,1%-kal, 2002-ben – az MNB által kiigazított adatok szerint – 3,8%-kal, 2003-ban – változatlan áron és előzetesen – 3,4%-kal bővült, és az MNB várakozásai szerint 2004-ben sem haladja meg a 7,5%-ot, 2005-ben a 8,5%-ot, azaz még e – derülátónak mondható – prognózis szerint sem áll vissza a 2001-es, akkor még gyengének tűnő értékre. Ez azt jelenti, hogy a magyar gazdaságot immár nem húzza a kivitel mozdonya, holott kis és nyitott gazdaságban semmilyen más növekedési pálya nem tartható fenn. A belső kereslet – mint az elmúlt 40 évben többször is tapasztalhattuk, a legélesebben 1974-77, azután 1984-87 és nem utolsósorban 1993-94 során – a mi országunkban is csak ideig-óráig tudja pótolni a külső piac húzóerejét, és akkor is csak eladósodás révén. 2001-2003 között becslések szerint¹ az államadósság össztermékhez viszonyított aránya 51-ről 57-58%-ra nőtt. Ez önmagában sem jó jel, mert a viszonylag dinamikusan bővülő gazdaság, a jó konjunktúra nem igazán alkalmas ideje a jövőt terhelő új adósságok felhalmozásának. A maastrichti kereteket feszegető adósság mértékénél azonban kedvezőtlenebb a szerkezete.

¹Mind a számlálóban, mind a nevezőben szereplő adat végleges értéke csak 9–15 hónap múlva válik ismertté, addig csak különféle intézmények előzetes adatközlései és becslései vannak forgalomban.

Szó sincs ugyanis arról – mint például a nyugdíjreform idején volt – hogy az állam későbbi kötelezettségeit mérséklő, netán egy-egy alrendszer – például a védelem vagy a közlekedés – ésszerűbb működését megalapozó nagyszabású átalakítások átmenetileg rontanák a folyó költségvetési mutatókat. A magyar gazdaságban 2001-2003 folyamán klasszikus ikerdeficit alakult ki, ahol a fizetési mérleg hiányát az államháztartás hiánya váltja ki (hiszen sem a költségvetés, sem a háztartások, sem a vállalkozások nem nettó megtakarítók, igaz, utóbbiak csak 2003. III. negyedéve óta nem azok).

Az államháztartás hiánya akkor nem okozna gondot, ha az főként a jövőt megalapozó reformok átmeneti költségeit tenné nyílttá, vagy pedig olyan beruházásokat fedezne, amelyek közvetlenül – mint az autópályák – vagy közvetve – mint a közbiztonság vagy a környezetvédelem – a gazdaság jövőbeli növekedését alapoznák meg, azaz kitermelnék későbbi fedezetüket. A közszolgálat béremelése vagy a nyugdíjemelés – társadalmilag bármennyire is előnyös – nem ebbe a kategóriába tartozik. Márpedig a 2001 közepe, azaz jó két és fél éve szünni nem akaró választási kampány gazdaságpolitikája épp e közvetlen, kizárólag a népszerűség javítását szolgáló célokra költ.

Ha a belső fogyasztás dinamikusan nő, miközben a kivitel lassul, a láthatatlan tételek, mint az idegenforgalom és a közlekedés, különféle okok miatt nem képesek ezt ellensúlyozni, az ország fizetési helyzetét összegzően jellemző fizetési mérleg romlik. A 2002. évi 4%-ról 2003-ra a GDP 6,4%-ára nőtt, sőt az MNB előrejelzése szerint 2004-ben sem lesz 6%-nál, 2005-ben 5,3%-nál kevesebb. Ez egyrészt önmagában is aggasztó, mert a nemzetközi tapasztalatok – például az 1997-99-es kelet-ázsiai és latin-amerikai valutaválságok – arra utalnak, hogy az 5%-ot meghaladó hiány minden gazdaságot, főleg a kisebbeket, rendkívül sebezhetővé tesz. Másrészt csak azt az adósságot nézik el a nemzetközi piacok – és joggal – ami önmaga finanszírozásának feltételeit teremti meg, vagyis jellemzően exportbevétel eredményez (akár termelő, akár szolgáltató terület beruházásait, nem pedig folyó fogyasztási célokat szolgál).

Az eddigiekből legalább két fontos következtetés adódik. Egyfelől nem kell ördögi összeesküvést és piaci szeszélyt feltételezni a forint ellen jó másfél éve folyó spekulációk háttérében. A magyar gazdaság helyzete ugyanis nem teszi lehetővé a racionális várakozások kialakítását, így egymással ellentétes irányú feltételezések mentén különféle proféciaák teljesíthetők be magukat. Lehet az EU és euró-övezeti csatlakozás belátható közelségébe kerülve a forint erősödésére játszani. És lehet a gazdaságpolitika hitelvesztése, a költségek megfélékezhetetlensége, a fizetési mérleg romlása és a közbeszéd irreális, egyben átpolitizált volta miatt – argentin módra – leértékelésre tenni, aminek csak az időpontja kérdéses, nem a bekövetkezése. A közgazdaságtanban ez az egyirányú fogadás eseteként ismert. A következmény pedig az ellentétes irányú spekulációk állandósulása miatt az árfolyan mindkét irányú jelentős kilengése. Ráadásul ez ellen csak olyan gazdaságpolitikának lehetne esélye, amelyikben a költségvetési és a jegybanki politika mind a szavak/nyilatkozatok, mind a tényleges számszerűségeken megnyilvánuló tettek alapján közösen lép fel. Ebben központi szerepe van a hitelességnek – vagyis annak, hogy a sok százezer, túlnyomóan külföldi szereplő által uralt piac komolyan veszi-e a gazdaságirányítók céljait. Egy két hét alatt meghíusult költségvetés, illetve a negyedévente változó mértékekkel operáló inflációs célkitűzés nem ebbe az irányba mutat.

A másik fontos felismerés az lehet, hogy az 1995. évi kiigazítás mint egyszeri – és sok elemében felpuhult – intézkedés-sor hatása nem tart örökké. Immár 5-6 éve nem született semmilyen intézkedés, ami a gazdaság napi gondjainak, a társadalom pillanatnyi igénye-

inek, az épp időszerűnek vélt népszerűségi mutató javításának való megfelelésen túlmutató, a magyar gazdaság hosszú távú növekedését célozta volna és eredményezte volna. A Postabank – alig nettó 200 Mrd Ft-os ráfizetéssel lezárult – privatizációját leszámítva a tulajdoni reform helyben jár. Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank kimutatásai szerint a magyar gazdaságban a központilag szabályozott árak aránya az 1993. évi 10%-ról csaknem duplájára, 18%-ra nőtt (nem elírás). Ez bizony ritkán javítja a hatékonyságot.

A növekedés szempontjából kulcsfontosságú területeken, azok gyenge érdekérvényesítő képessége és a társadalmi mértékűvé vált értékvesztés hatására, részben félresiklott „reformoknak” is betudhatóan idült válsághelyzet alakult ki.

A kutatásra és fejlesztésre fordított összegek másfél évtizede nem érik el a hazai össztermék egy százalékát sem (a hivatalos 1% is úgy jön ki, hogy az OMFB-t, nem csekély költségvetésével beolvastották az Oktatási Minisztériumba; a kutatási kiadások valós aránya 0,4% körül van). Ez egyfelől elmarad az élen járó országok – az Egyesült Államok, Japán, Svédország – 4,5% fölötti értékétől, igaz ők némileg magasabb GDP-ből áldoznak többet, miközben a magyar kutatóknak ugyanazon a pályán kellene helytállniuk, másfelől a gazdasági növekedés korszerű, endogén elmélete, csakúgy, mint a főáramú megközelítés egyértelműen a műszaki haladás ütemére vezeti vissza a hosszabb távon érvényesülő gazdasági növekedés mértékét és lehetséges nagyságát. Egyszerűen nem képzelhető el, hogy befektetés nélkül eredményeket érjen el egy gazdaság, pusztán azért, mert néhány évtizede az országból elszármazott tudósai – külföldön végzett tevékenységükért – Nobel-díjban vagy más elismerésben részesültek.

Érdemes felhívni a figyelmet arra – a közbeszédben elhallgatott – összefüggésre, hogy a K+F, a műszaki fejlődés, beruházás, allokáció, növekedés logikai sor közvetlenül hat a gazdasági növekedés ütemére. Ezzel szemben az EU-csatlakozás összefüggésében előszerezettel idézett és használt konvergenciamodellek egyértelműen csak közvetett, bizonyos keretfeltételek és szigorú premisszák érvényesülése esetén kialakuló, vagyis potenciális növekedést tudnak kimutatni. Az pedig, hogy e potenciál mekkora része nyilvánul meg a valóságban, a gazdaságelmélet szerint az intézményi környezet, az ösztönzők és a helyes politika eleyéből eredeztethető.

A fentiekből belátható, hogy a magyar gazdaságnak a 2000-es években megfigyelt lassulása nem átmeneti, konjunkturális okoknak tudható be, hanem hosszabb távú trendváltást jelenít meg. Ezt átmenetileg ellensúlyozhatná a működő tőke erőteljes beáramlása, ami az uniós tagság közismert és várt előnyei miatt kétségkívül egy lehetőség. A közvetlen befektetések² a 2001. évi 2,4 Mrd dollárról 2002-re 1,4-re, 2003-ra 1,2-1,3 Mrd-ra csökkentek, és még a Magyarország iránt hagyományosan derűlátásáról ismert Economist Intelligence Unit sem vár jelentős fellendülést a következő években. Ez bizony szomorú, hisz a magyar tőkevonzó képesség alig ötöde az osztrákoknak, és a gyorsított felzárkózás vágya befektetések híján bizonyára álom marad a jövőben is. Igaz, hogy a magyar tőkemérleg a hazai cégek regionális terjeszkedése – MOL, OTP – miatt is romlik, továbbá, hogy a kapcsolat tartóssá válásával a nyereség egy részének hazautalása is természetes. Ugyanakkor nem kérdéses, hogy a kapcsolat tartóssá válásával a nyereség egy részének hazautalása is természetes. Ugyanakkor nem kérdéses, hogy az uniós taggá váló, dinami-

² Az adatok általában nem tartalmazzák az újra-befektetett profitot; a visszaforgatott jövedelmeket a visegrádi országok körében vizsgáló elemzés szerint ennek figyelembe vételével a magyar pozíció nem romlott, igaz nem is javult.

kusan növekvő magyar gazdaság, főleg monetáris stabilitás esetén, a világ egyik kimon-dottan vonzó befektetési célpontja lehetne. Ehhez azonban a korábbiakban már többször hiányolt gazdaság- és főképp költségvetés-politikai kiigazításra lenne szükség.

Ha a tőkevonzó képesség javítását inkább szorgalmazzuk, semmint előre jelezhetnénk, az oktatási rendszer populista átalakításának kedvezőtlen nemzetgazdasági hatásai kézzel foghatóak. Közismert, hogy a klebersbergi rendszerből kikerülő értelmiségiek, de a szak-munkások is, külföldi környezetben a honiaknál versenyképesebbnak bizonyultak. Ezzel szemben az elmúlt évtizedben annak a nyugat-európai modellnek az átvételére került sor, aminek hatására a nyugat-európai országok az Egyesült Államokkal szemben erőteljes lépéshátrányba kerültek a tudásintenzív ágazatok teljes körében (a hadi- és az elektronikai iparban különösen). Ezzel párhuzamosan tömegjelenséggé vált az értelmiségiek munka-nélkülisége is.

A tisztán mennyiségi fejlesztés, amiből a kutatóegyetemek és a tudósképzés kimarad-tak, illuzórikussá teszi azokat a számításokat, amelyek a beiskolázási arányok és az okle-velek száma lapján messzemenő pozitív következtetéseket vonnak le az ország növekedési pontenciáljára vonatkozóan. A sajtóban is megjelent több felmérés és saját oktatói tapasztalat szerint jellemzővé vált az, hogy egyetlen diplomával ma már jórészt sehova se lehet elhelyezkedni; emellett tömeges a végzettséghez távolról kötődő és alacsonyabb státusú foglalkoztatás is, főleg a fiatalabb évfázatoknál. Ez nyilvánvalóan közvetlenül érinti a ma-gyar nemzetgazdaság növekedési esélyeit, és nem független attól, hogy a GDP alig 1,05%-át költjük felsőoktatási célokra. Ez az alban értéknek felel meg, és következménye – egyebek közt a friss diplomások „hadra foghatóságában” már kézzel fogható. Klebersbergre, Szent-Györgyire vagy Neumann Jánosra hivatkozva kis magyar Amerikát álmodni, a tudás-ala-pú társadalmat valóságként láttatni nagyfokú absztrakciós hajlamra vall (közéletünk és a gazdasági előrejelzők, úgy látszik, ebbe a körbe sorolandók).

A magyar gazdaság tartósan viszonylag lassú növekedése tehát különféle kedvezőtlen tényezők nem egészen véletlenszerű egybeesése révén alakul ki. Sőt, minden őszinte elem-ző tisztában van azzal is, hogy az egyes nagy részterületi reformok további költségigénnyel, nem pedig megtakarításokkal járnak. Igaz ez az egészségügyre, a védelemre, a közlekedés-re és a környezetvédelemre, az oktatásra és a vidékfejlesztésre. Ha mindezen területeket – konzervatív, óvatos becsléssel – a GDP 1-1 százalékpontjának megfelelő többletforrással kívánjuk támogatni (nem feltétlen csak közpénzekből és nem feltétlen csak itthoni meg-takarítók forrásaiból), akkor már egy akkora léptékű kiigazításra lenne szükség a 2003-ra várható 6%-ot is meghaladó hiány mint induló szinthez képest, ami még a Bokros Lajos (2004) nevéhez köthető kezdeményezéseken is túlmutatna.

A fentebbi vázlatos gondolatmenetből is belátható, hogy az egyre kisebb növekedés – egyre nagyobb közterhek – egyre több bürokratikus koordináció ördögi köréből csak az állam gazdasági szerepvállalásának és az állami kiadási szerkezet (és csak ezt követően a mérték!) újragondolásával lehet kitörni.

E felismerés részeként az államháztartás immár tarthatatlanná vált, idült, visszatérő hiányát főképp nem külső elvárások miatt szükséges felszámolni. Emellett a legerősebb érv az, hogy amit az állam elszív, azt a vállalkozók nem tudják befektetni. Vagyis főképp az ebben az országban boldogulni kívánók és a jövő nemzedék érdekében szükséges véget vetni annak a gyakorlatnak, amelyben az állam egyfajta Mikulás szerepet játszik, akitől a gyermekek sose kérdezik meg, honnan van tele a zsákja.

A vázolt átalakuláshoz bizonyos fokú párbeszédre és megegyezésre van szükség a közszereplők és a társadalmi partnerek között. Ebben tájolási pontként szolgálhatna nálunk is az euró 2008. évi bevezetése.

Nem cél ehelyütt hosszas fejtegetésekkel igazolni, így csak utalunk arra, hogy ez a stratégia sikerrel működött olyan, hagyományosan megosztott társadalmakban is, mint a spanyol, a görög vagy az olasz. Az euró érdekében társadalmi párbeszéd jött létre, bevezettek népszerűtlen, ámde a tartós növekedés finanszírozásához elengedhetetlen reformokat. Az euró az az egyetlen fix pont, aminek révén e társadalmak képesek voltak átlépni saját árnyékukon. Az euró bevezetésének lebegtetésével a magyar társadalom – és a mindenkori kormányzat – Münchhausen báróvá válik, hisz lemond arról a külső erőről és fogódzóról, aminek révén nem saját erőből, saját hajánál fogva kellene kiemelkednie a mocsárból.

Az euró bevezetése már csak azért is fontos lenne, mert a magyar gazdaságban 2003 nyarán megállt a dezinflációs folyamat. Az árak ismét emelkedésnek indultak, a forint trendjelleggel gyengül, az államháztartás hiánya újratermelődik, a kamatszint – a bizalmatlanságot megjelenítve – tartósan magas. Az MNB 2004-re immár 7,5%-os inflációt vár, ámde ehhez nem titkoltan a jelenleg körvonalazódónál lényegesen szigorúbb költségvetési politika feltételezésével. Mivel ennek esélyét sem látni – az eredeti 3,8% két hét után 4,6, informálisan három hét után 4,8%-ra módosult – a permanens módosítások meghirdetése az egyszeri tételek és a bővészkedés kiiktatásával a 2002. és 2003. évi tényadat megismétlését racionális várakozássá teszi. Ezért a 2003. IV. negyedévében megfigyelt inflációs gyorsulást egyáltalán nem lehet oly magától értetődően átmeneti jelenségnek tekinteni, ahogy azt utolsó nyilatkozataiban a leköszönő pénzügyminiszter tette. És bár természetesen osztjuk ezt a célkitűzést, emlékeztetnünk kell arra, hogy a cseh, a szlovák, a szlovén és a szerb esetben is megfigyelhető volt az alacsony infláció elérését követő „fellazulás”, vagyis magasabb inflációs pályára történő visszatérés. Ezt a magyar esetben, különösen a hitelességi krízis tartósulása esetén egyáltalán nem lehet kizárni. S miközben ez megkönnyíti a mindenkori kormány törekvését a költségvetési elígérkezés és a valós teljesítmények közti szakadék áthidalására, az aligha kétséges, hogy a korábbi vélekedésekkel szemben nincs átváltás a növekedés és az infláció közt. Közép- és hosszú távon alacsony inflációhoz magasabb, magasabb inflációhoz alacsonyabb növekedés tartozott az elmúlt 20-25 évben szerte a világon, Európában különösen, az átalakuló országokban pedig emiatt különösen és egyetlen kivétel nélkül.

Ezért a következő időszakban – a realitások alapján – a szolid pénzpolitika, a fegyelmezett és átalakuló költségvetés, a javuló tőkevonzó képesség és persze a közpolitika szereplőinek összehangolt fellépése révén lehetne és kellene a hitelességi válságot leküzdeni. Ezt követően nyílna mód az uniós esélyek kiaknázására és a távlatosabb reformok fokozatos bevezetésére, ezzel a tartós növekedés megalapozására.

Érdemes kiemelni: a nettó befizetők álláspontja miatt az EU 2004-ben már – és várhatóan 2007-től még inkább – az engedélyezett 1,27% helyett alig a GDP 1%-át költi közös célokra. Ez azt jelenti, hogy a dél-európai kibővüléskor megfigyelt nagyvonalúság megismétlésére számítani botorság volna. Sőt, mivel a pénzek egyre inkább csak pályázati rendben érhetőek el, a jobb adminisztratív képességű, tapasztaltabb, azaz a fejlettebb tagállamok részesedése e pénzekből szükségképp nő.

Az előadottakból világos, hogy a szűkös magyar erőforrásokat nem az uniós források maximális igénybevételére célszerű összpontosítani. A cél a globális versenyképesség lo-

kális megteremtése, vállalkozásbarát közeg kialakítása, inkább hatékony, semmint olcsó államigazgatással, a jogállamiság erősítésével, a tartós növekedés megalapozásával. A vonat még nem ment el.

Budapest, 2004. január 21.

Források

- Antal László (2004): *A kilencvenes évek magyar gazdaságpolitikája és a fenntartható növekedés*. Budapest: a Közgazdasági Szemle Alapítvány kiadása (megj. alatt).
- Antalóczy Katalin – SASS Magdolna (2002): *Magyarország helye a közép-kelet-európai működőtőke-beáramlásában – statisztikai elemzés*. *Külgazdaság*, 44. évf., 7-8: 33-53.
- Bara Z. – Csaba L. szerk. (2000): *Small Economies' Adjustment to Global Tendencies*. Aula for the European Association for Comparative Economic Studies.
- Bokros Lajos (2004): *130 pont*. *Élet és Irodalom* 47 évf. 3. sz. melléklete
- Csaba László (2004): *The New Political Economy of Emerging Europe*. Akadémiai (Kluwer) (megj. alatt)
- Ebrd (2003): *Transition Report*. London, november
- Economist Intelligence Unit (2003): *Country Report Hungary*. London: november.
- Erdős Tibor (2003): *Fenntartható gazdaság növekedés*. Akadémiai.
- Magyar Nemzeti Bank (2003): *Jelentés az infláció alakulásáról*. Budapest: november
- Oblath Gábor (2003): *Beli biztonságosabb*. *Figyelő*, 46. évf., 16. sz.
- Polónyi István – TIMÁR János (2002): *Tudásgyár vagy papírgyár?* Budapest, Új Mandátum Kiadó
- Voszka Éva (2003): *Versenyteremtés – alkuval*. Budapest, Akadémiai Kiadó